

**КОЛЕСНІЧЕНКО-
БРАТУНЬ Н.Р.,**
кандидат філологічних наук,
доцент

*Дипломатична
академія України
при МЗС України*

**РЕФОРМУВАННЯ
ОСВІТИ ТА
КУЛЬТУРИ:
ДОСВІД КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНО-
СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

З часів набуття Україною державної незалежності перед нею постало завдання чіткого визначення своєї зовнішньополітичної стратегії. Сьогодні це визначення набрало конкретного змісту у декларуванні європейського вибору, тобто усвідомленням європейської інтеграції як фактора сприяння державній незалежності, політичній стабільності, інтелектуальному прогресу. Отже, проголошуючи певну орієнтацію своєї зовнішньої політики, держава тим самим чітко визначається в тенденціях розвитку своєї внутрішньої політики. Тому вирішення проблеми геополітичної орієнтації України вимагає вироблення українсько-центричної світоглядної моделі, яка не лише не протирічить євроцентричній візії світу, але й в цілому (зберігаючи при цьому свою національну особливість) збігається з нею. На жаль, не всі і всюди усвідомлюють, що наповнення реальним змістом ідейно-теоретичних конструкцій європейського дому стає можливим не тільки шляхом законодавчо оформлено-

го втілення ринкових реформ, але й шляхом такої соціалізації індивіда, яка сприятиме здійсненню цих реформ на практиці. Тобто, процес державотворення стає успішним лише тоді, коли є соціально сприятливий громадянин, спроможний виконувати потрібну для суспільства роботу. Звідси виникає необхідність у дієвій системі освіти, контролю за якістю продукції цієї найважливішої галузі. Звідси – формування нового культурного простору, в якому жити й творити громадянину держави¹.

Отже, модернізація українського суспільства за європейським зразком – це не лише ринкові реформи, це і реформування таких важливих соціальних галузей як освіта і культура, адаптація законодавства України, зокрема і в гуманітарній сфері, зі сучасною європейською системою права, яке забезпечить розвиток політичної, економічної, інтелектуальної та культурної активності громадян України, а також створить необхідні передумови для отримання Україною статусу асоційованого члена ЄС. У цьому напрямі вивчення досвіду посткомуністичних країн Європи може бути для України надзвичайно корисним і доцільним. Слід також враховувати, що засвоєння такого досвіду буде продуктивним лише тоді, коли робитиметься це відповідно до власних потреб, своїх економічних, соціальних, етнічних, культурних, історичних, міжнародних умов та особливостей. Актуально звучать сьогодні слова М. Грушевського про те, що “нам не треба підганяти нашого життя до котрого-небудь західноєвропейського взірця...”.

В країнах посткомуністичного світу процес реформування освіти, науки, культури є однією з найважливіших складових державної політики, спрямованої на розвиток наукової та культурної сфер, як основи громадянського суспільства і поглиблення демократизації в світлі реалізації стратегічної мети цих держав на їхньому шляху до вступу до Європейського Союзу².

Досвід Чехії, Польщі, Угорщини, Румунії та інших посттоталітарних держав Центрально-Східної Європи показав, що для європейської інтеграції необхідне реформування:

- 1) концептуальних, організаційних, структурних засад освіти, науки, культури;
- 2) вдосконалення схеми державної підтримки цих галузей;
- 3) створення відповідної законодавчої бази, яка б регламентувала основні принципи нормативно-правового забезпечення розвитку науки і освіти;
- 4) подолання монопольного становища держави в цих сферах;
- 5) відкриття можливостей для багатоваріантної інвестиційної політики.

Впровадження необхідних внутрішніх процедур не лише в економіці, але й в гуманітарній сфері можуть наповнити реальним змістом процес європейської інтеграції країн Центрально-Східної Європи³.

Порівняльний аналіз “Державної національної програми “Освіта (Україна ХХІ століття)” зі співзвучними не лише щодо назви (як наприклад, “Національна програма розвитку освіти в Чеській Республіці в ХХІ столітті”) , але й щодо змісту документами свідчить: українська Програма в своїх концептуальних та декларативних висновках принципово не відрізняється від інших національних програм. Відмінність лише в одному – пафосність українського варіанту і відсутність в ньому будь-яких конкретних уточнень (наприклад, у чеському варіанті: продовжити середню тривалість навчання в 2005 р. з 14,7 до 16,7 років у відповідності до вимог в країнах ЄС). У напрямі наближення системи освіти в ЧР до вимог країн ЄС планується введення так званої терціальної форми освіти, яка базується на ідеї отримання населенням обов’язкової повної середньої чи спеціальної освіти з подальшою можливістю навчання на курсах професійної підготовки та отримання бакалаврського диплому. У рамках терціальної освіти передбачається розширити також заочну форму навчання.

У чеському варіанті Програми чітко виділяються певні проблеми, вирішення яких є першочерговим, зокрема у сфері вищої освіти:

- 1) розвиток дистанційної та заочної форми навчання;
- 2) відхід від енциклопедичності;
- 3) введення самоврядування факультетів;
- 4) творчий підхід у викладанні поєднувати зі збільшенням кількості проблемних лекцій.

У сфері фахової підготовки особлива увага відводиться забезпеченню мобільності фахівців на ринку праці. Значні державні кошти виділяються на організацію курсів підвищення кваліфікації спеціалістів та їхньої перепідготовки. Тобто, освіті належить визначальне місце у процесі гуманізації складного процесу реформування самих засад суспільного будівництва, зокрема, відносин у сфері економіки, виробництва. Отримання другої спеціальності з врахування потреб ринку робочої сили – це не лише економічно, але й психологічно важливий крок держави, який свідчить про її турботливе ставлення до проблем громадян⁴.

В українській програмі ми знайдемо безліч декларативних фраз : “Вона спрямована на забезпечення фундаментальної наукової освіти...”, “Вона має стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу”. “Її мета – всебічний розвиток осо-

бистості як найвищої цінності суспільства”, що свідчить не лише про стилістичні особливості документу, але й про не відповідність його основним вимогам ЄС. Зокрема, Рада ЄС прийняла спеціальне рішення щодо правил підготовки, за якими правовий акт має бути: чітким, не двозначним, без надмірного застосування скорочень, повинен не містити жаргонних висловів, надто довгих фраз, незрозумілих посилань на інші тексти, ускладнень, що роблять документ складним для прочитання.

У країнах Центрально-Східної Європи в рамках трансформування державного управління в галузі освіти, зокрема господарювання, вже вводиться нова форма, прийнята в країнах-членах ЄС, так зване регіональне підпорядкування навчальних закладів (таку ж практикується ввести і в Україні). На практиці це означає, що значну частину витрат на утримання, ремонт та ін. шкіл беруть на себе місцеві регіональні органи влади⁵.

Особлива увага в концепціях освіти посткомуністичних країн приділяється питанню контролю над дотриманням вимог діючого законодавства в сфері освіти (в українській програмі цей принципово важливий аспект взагалі не висвітлюється). Так, у згаданих країнах створені регіональні Реєстри шкіл та шкільного майна, своєрідна база даних. Оцінку роботи початкових та середніх навчальних закладів дають Шкільні інспекції, а контроль над дотриманням вимог діючого законодавства у галузі вищої освіти здійснюється Наглядовими радами, що створюються при вузах, і склад яких оновлюється кожні два роки та затверджується міністерствами освіти. До складу таких рад залучаються громадські діячі, відомі вчені, спеціалісти, за винятком працівників того навчального закладу, при якому створено відповідну Наглядову раду. Тобто, створений практичний механізм реалізації загальних ідей, які є в програмах (думаю, що в Україні на це необхідно звернути особливу увагу).

Реформи освітньої галузі в країнах колишньої соціалістичної співдружності відзначається також значним національним забарвленням. У їх основі лежить не лише європейський стандарт, але й історичні традиції національної школи, досвід національної педагогіки. Виховне спрямування початкової та середньої освіти у країнах Центрально-Східної Європи чітко спрямоване на розвиток у підростаючого покоління національних та державницьких почуттів. Чеські та польські, угорські та словацькі вчителі, як керівництво до дії, взяли слова визначного українського педагога В. Сухомлинського: творити в школі чотири культури – культ Батьківщини, культ Людини, культ Рідного слова і культ Книги.

У сфері реформування науки, практично дієвим і корисним виявилось рішення щодо створення, зокрема в ЧР, дорадчого органу при Уряді, а саме Ради Уряду Чеської Республіки з питань наукових досліджень та розвитку. Таке рішення було обґрунтоване необхідністю структури – дорадчого органу, до складу якого входили б провідні вчені, спеціалісти з різних галузей науки. До компетенцій Ради віднесено оцінку пропозицій урядових структур щодо розвитку науки і техніки, підготовку і представлення проектів законів, спрямованих на державну підтримку наукових досліджень, пропозиції щодо розподілу цільового фінансування з державного бюджету, призначеного для наукових досліджень, пропозиції щодо виділення державних стипендій.

Діяльність Ради є також своєрідним громадським контролем за діями окремих адміністративних структур.

У законі № 2/1995 "Про державну підтримку наукових досліджень і розвитку" Чеської Республіки визначені умови розподілу всіх цільових державних дотацій, фінансування науково-дослідних установ. У даному законі затверджена також термінологія, прийнята в країнах-членах ЄС про економічне співробітництво і розвиток, визначені права і обов'язки співробітників державних науково-дослідних установ. Важливим є розділ, у якому розглядається питання статусу і компетенцій комісій з розподілу державних грантів у галузі науки.

Досвід Чеської Республіки, Польщі, Угорщини показує, що процес адаптації законодавства вимагає аналітичного та зваженого підходу. Як свідчить практика вищезгаданих країн, цьому, без сумніву, сприяє використання наукового потенціалу дослідних інститутів і неурядових аналітичних центрів, а також поглиблення співпраці з міжнародними організаціями (ООН, РЄ, ОБСЄ, ЦЕІ та ін.).

Щодо культурного інтегрування країн Центрально-Східної Європи, входження їх у єдиний спільний культурний простір, то останнім часом тут спостерігається посилено обережне ставлення до понять спільної європейської спадщини, спільного європейського дому. Концепції культурного розвитку цих держав свідчать, що у реформування культурної галузі вони звертають значну увагу на шляхи та засоби збереження національних компонентів у своїй, головно чеській, польській духовності.

Сьогодні в Україні очевидним є надання культурній сфері статусу другорядності. І це при тому, що для країни, з огляду на її історію, головним залишається соціально-культурний зміст демократизації суспільства. У чому ж причина нового парадоксу української історії? Можливо, це відгомін, або радше протидія вибору молодого державою для свого будівництва одного, а саме третього з трьох типів формування держави: "національного будівництва" (за визначенням Ер-

неста Геллнера, це той тип, де вимога нової державності обґрунтовується культурною своєрідністю певної території), а не перший тип – централізацію (в країнах, де вже є існуючий державний апарат), чи другий – уніфікацію (де спостерігається високий ступінь стандартизованої культури, і завдання полягає в наданні цій культурі політичного статусу). “Національне будівництво” як тип формування держави був притаманний Україні кінця ХХ століття, коли в її політичному житті на перших етапах виявлялися найбільш активними не “воїни-продуценти” (В. Липинський), не дипломати, а мислителі і поети, люди, зазвичай, з гуманітарно-філологічною освітою – письменники, журналісти, історики тощо. Труднощі будівництва спровокували (не лише на свідомому, але й на підсвідомому рівнях) незадоволення мас, яке дехто з політиків, думаю, не випадково спрямував супроти тих, хто з ентузіазмом і пристрастю відроджував мову, культуру, історію свого народу. А отже, супроти культури в цілому. Звідси, мабуть, закономірністю, а не випадковістю чи недопрацюванням є відсутність сьогодні на десятому році в Україні Концепції її культурного розвитку. При цьому не враховується, що для держави, яка утверджується в час розвинутих процесів глобалізації “культура – це свого роду мірило своєрідності й вартості нації. Культура характеризує відрубність та особливість нації. Ступінь поширення головно поглиблення культури в масах є однією з передумов перетворення народу в націю. Нація, як така, немислима без питомої культури”.

У політичному житті недооцінювання державою важливості її культурного розвитку означає як сповільнення процесу формування відчуття національної спільноти, так і нерозуміння міжнародного значення культури, як механізму взаємопорозуміння між націями.

Досвід посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи, які вже впевнено влилися в інтеграційні європейські процеси, свідчить, що процес реформування суспільства в цілому не здійснюється без різносторонньої розробки концепцій розвитку культурних реформ і без втілення цих реформ у життя. Що ж до європейського вибору, то втілення його є неможливим без участі у культурних програмах ЄС, як одного із суттєвих шляхів європейського інтегрування. А гармонізація законодавства в сфері культури цих країн із законодавством ЄС відкриває шлях до входження в єдиний культурний європейський простір на цивілізованих началах.

Чи можливим є використання зарубіжного досвіду в реформуванні культурної сфери? Адже досвід цей різний, бо в різних соціумах, функціонують протягом століть самотутні національні культури (наприклад, державне фінансування театрів в США – незначне, а в Франції становить 80%).

І все ж є щось спільне, що свідчить про рівень цивілізованості суспільства. Реформування культури має два принципових напрями:

- 1) ідеологічне спрямування реформи;
- 2) вирішення проблем фінансування розвитку культури, державної підтримки неприбуткових об'єктів культури тощо.

Зокрема, в ідеологічному ракурсі реформування культури, як показує досвід Чехії, Польщі, Угорщини тощо, необхідно замінити принцип "робити те, що дозволено", принципом "робити те, що дозволяється законом і відповідає чинному законодавству". Шлях до громадянського суспільства в Україні, як і в більшості країн Центрально-Східної Європи потребує також прийняття тих національних вартостей, з яких в Україні впродовж століть проростала боротьба за громадянські права і соціальну демократію. Ідеологічна наповненість реформи культури тут неможлива без легітимації національно-культурних джерел розбудови відкритого демократичного суспільства.

Важливим для суспільства є усвідомлення того, що культура не лише виробник і охоронець культурних цінностей, але й сектор економіки. Економія на культурі спричинює скорочення багатства нації в цілому. Зокрема, частина прибутку від культури у валовому національному продукті в країнах ЄС становить 0,8-3,0%. Тому є всі підстави розглядати культуру у рамках загальної економічної стратегії. При цьому фінанси, що вкладаються в гуманітарну сферу, повинні не обкладатися податком, а спонсорувати – морально підтримуватися суспільством, як вияв бажання гідної самореалізації особистості чи інституції в достойних визнання вчинках⁶.

Досвід держав Центрально-Східної Європи показав, що відхід держави з культурного поля є складним і неоднозначним процесом. Ступінь децентралізації у цій сфері, як і темпи її втілення повинні корегуватися і визначатися з урахуванням підготовки суспільства до цих заходів, історичних особливостей його розвитку. Зокрема, у випадку України підтримка чи не підтримка державою розвитку національної культури означає прийняття чи неприйняття ідеї формування національної спільноти, збереження чи незбереження національної ідентичності народу.

В особистісному розрізі за абстрактно-узагальненим поняттям культура стоять долі окремих мистецьких особистостей. У посткомуністичних країнах Європи в ході проведення реформ чітко виділилися дві групи діячів культури:

- 1) ті, які опанували бізнес, спонсорство і залучення коштів третьої сторони і таким чином з незначною державною підтримкою здійснюють великі та маленькі культурні заходи;

2) ті митці та інституції, які почуваються покинутими державою напризволяще, скаржаться на розпродаж культури на користь економічних інтересів, пасивно спостерігають відхід держави з культурного поля.

З метою зменшення рядів останніх у Чехії, Польщі, Угорщині впроваджується низка заходів, спрямованих на оволодіння митцями менеджментом культури, розробляється і втілюється програма психологічної адаптації діячів культури до ринкової економіки з метою самообслуговування та самозабезпечення ними власного функціонування в мистецькому світі. Думаю, що запровадження таких програм в Україні є не менш важливим, ніж проекти адаптації колишніх військовослужбовців.

На жаль, Україна сама ускладнює сприйняття своєї європейської ідентичності в європейському просторі. Це стосується, зокрема невідповідності українського законодавства правовим нормам ЄС у сфері охорони інтелектуальної власності, авторського права. Невизначеність певних доповнень та роз'яснень щодо митного закону часто ускладнює нашим митцям і так нелегке просування до художніх галерей світу. А відсутність у столиці держави – Києві національного музею сучасного мистецтва, мабуть, є унікальним прецедентом неповаги до надбань модерної української культури.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Див.: Державна політика в гуманітарній сфері: Матеріали круглого столу. – Івано-Франківськ, 2001. – Розділ III: Реформування освіти і державна молодіжна політика. – С. 65-83.
- ² Had M., Urban L. Evropská společnost. – Praha, Ústav mezi-národních vztahů, 1999. – S. 149.
- ³ Див.: Европейская интеграция, большая гуманистическая Европа и культура / Под ред. Л.И. Глухарева. – М., 1998.
- ⁴ Greger P. Průvodce občana Evropské unii. – Praha, Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2000. – S. 60.
- ⁵ Див. дет.: Горенко О.М. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна / Інститут історії України НАН України. – К., 2002.
- ⁶ Šmejkal S. Průvodce podnikatele Evropské unii. – Praha, Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2000. – S. 123.

Надійшла до редакції 25.12.2002